

Från år 1450 till år 1834

Ett schakt rymligt nog för 384 år och tre rådhus

Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning

Fornlämning Västerås 232:1
Kv. Johan 4
Västerås stadsförsamling
Västerås kommun
Västmanland

Ulf Alström

Från år 1450 till år 1834

Ett schakt rymligt nog för 384 år och tre rådhus

Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning

Fornlämning Västerås 232:1

Kv. Johan 4

Västerås stadsförsamling

Västerås kommun

Västmanland

Ulf Alström

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Kulturmiljövård Mälardalen 2010

Omslagsfoto: Bottnar från apoteksflaskor. (Bild U. Alström.)
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407.

ISSN: 1653-7408
ISBN: 978-91-7453-040-7

Tryck: Just Nu, Västerås 2010.

Innehåll

Sammanfattning.....	5
Inledning.....	6
Bakgrund	6
Målsättning och metod	7
Genomförande	7
Referenser.....	12
Kart- och arkivmaterial	12
Otryckta källor.....	12
Litteratur.....	12
Tekniska och administrativa uppgifter	13
Fyndbilaga	14
Fyndtabell.....	14

Figur 1. Undersökningsplatsens läge markerat med en röd ring. Utdrag ur ekonomiska kartan. Skala 1:20 000.

Sammanfattning

På grund av ombyggnad av Zimmermanska huset i kvarteret Johan i centrala Västerås har en arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning utförts av Kulturmiljövård Mälardalen (KM).

Schaktningar utfördes inför anläggandet av ett trappfundament samt en kulvert och en grop för diverse ledningar.

Arbetet påverkade i huvudsak omrörda kulturlager som bl.a. bör dateras till före 1834 då det sista Rådhuset på platsen revs. Därefter byggdes det s.k. Zimmermanska huset som bl.a. inhyste ett apotek.

Intill muren till det Zimmermanska huset påträffades ett murparti av murat tegel och tuktad natursten. Muren bör vara grunden till det rådhus som stod på platsen innan Olof Rudbeckius byggde ett nytt 1669.

Kulturlagren och fynden i kvarteret Johan talar sitt tydliga språk. Här har rådhus uppförts och reparerats. De var utrustade med kakelugnar redan på 1500-talet. Därefter anläggs stadens första apotek där bl.a. Eau-de Cologne såldes i höga smala flaskor.

Från den äldsta markhorisonten i kvarteret togs ett ¹⁴C prov. Åldersbestämningen till 1400-1450 visar att ytan innan inte utnyttjats för bebyggelse utan kan vara en föregångare till det s.k. Hästtorget.

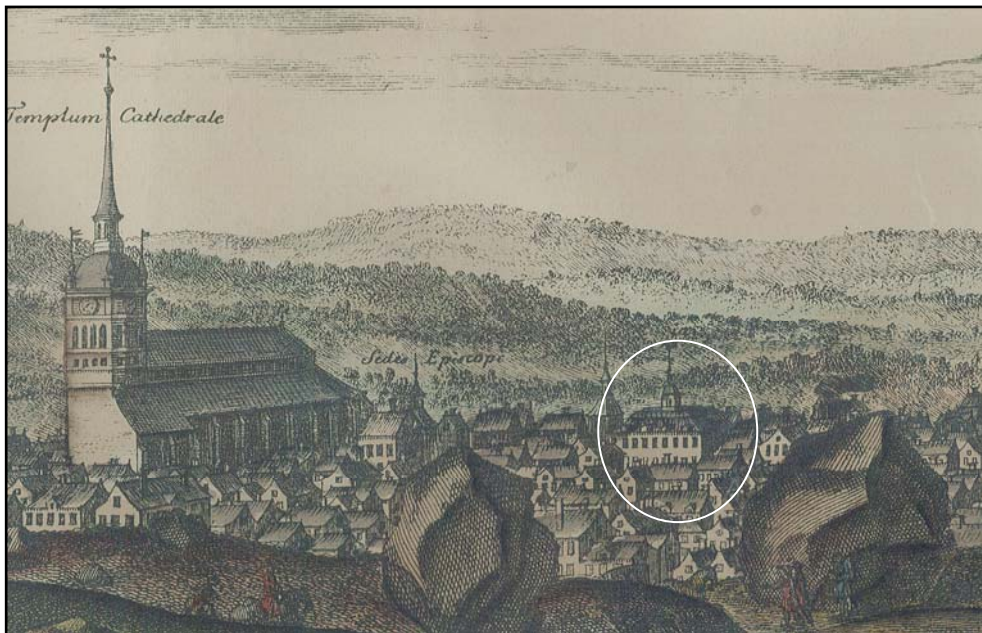
Inledning

I samband med att Zimmermanska huset, beläget i kvarteret Johan, delvis byggs om till bostäder har schaktningar för ett trappfundament och ett ledningsschakt inne på gården till fastigheten Johan 4 utförts. I samband med dessa markarbeten har KM utfört en arkeologisk förundersökning i form av en schaktningsövervakning.

Arbetet genomfördes 15–17 juni 2010 efter ett beslut av Länsstyrelsen i Västmanlands län 2010-05-31 (dnr: 431-1240-10). Uppdragsgivare var Bostads AB Mimer i Västerås som också bekostade undersökningen.

Bakgrund

Några arkeologiska observationer från kvarteret Johan är, i praktiken, sedan tidigare inte kända. Den enda kända uppgiften om en arkeologisk observation är från 1971–72 då det vid en undersökning i en källare påträffades kulturlager under källargolvets kullerstensläggning (Medeltidsstaden 4). Det är rimligt att anta att utifrån Sven Olssons undersökningar av relevanta skriftliga källor anta att denna källare tillhört det av Olof Rudbeckius uppförda rådhus som började byggas 1669 efter den förödande stadsbranden 1668 (Olsson 1985, s. 101f., 172ff.). Källaren är belägen under stående hus som beskrivningen lyder i stadsarkeologiskt register (Ström 1971–72). Eftersom det Zimmermanska huset har källare är det högst troligt att det är den som Olsson menar ha tillhört rådhuset.

Figur 2. Olof Rudbeckius rådhus (inringat) cirka 1705. (Ur *Svecia antiqua et hodierna*).

Stadens rådhus, det första på platsen, drabbades redan 1569 av en brand då bl.a. stadens privilegier blev lågornas rov (Olsson, 1985, s. 97). Det andra rådhuset på samma plats måste ha byggts upp omedelbart efter katastrofen eftersom det återigen brann 99 år senare d.v.s. 1668.

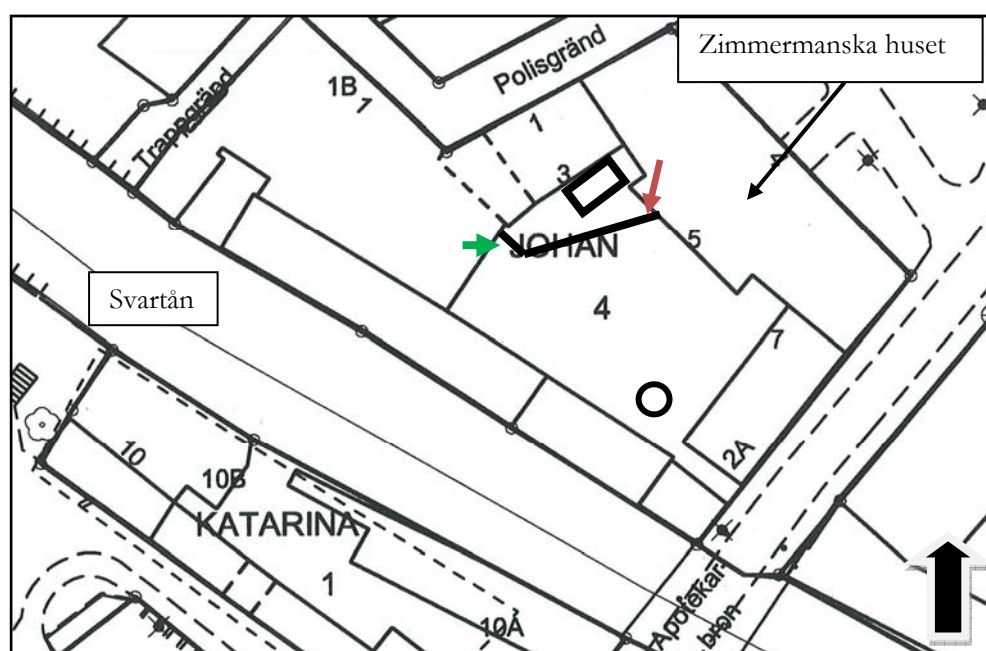
1680 fullbordades bygget av det tredje och sista rådhuset. Även detta rådhus byggdes på ruinerna av de två föregångarna. Det sista rådhuset på platsen skadades av stadsbranden 1714 men kunde repareras. Huset var dock tydligen illa åtgånget eftersom det avyttrades 1834 och revs 1835 (Olsson 1985, s. 176). Därefter byggdes, med stor sannolikhet, den så kallade Zimmermanska gården på den stengrund som tillhört den av Rudbeckius byggda rådhuset. Där inrymdes stadens första apotek. Huset står fortfarande kvar.

Målsättning och metod

Målsättningen med den arkeologiska förundersökningen var att dokumentera kulturlager och anläggningar som kunde påverkas av markarbetena. En bedömning av anläggningar och kulturlager skulle göras. Eventuella fynd skulle också bedömas till karaktär och ålder. En preliminär tolkning av anläggningar och kulturlager ingick också i målsättningen.

Den arkeologiska förundersökningen dokumenterades med hjälp av en ritning i sektion som visar en typisk lagerföljd i kulvertschaktet samt en markering på schaktplanen där murresterna påträffades. Fotografier togs. Alla fynd tillvaratogs på grund av områdets speciella karaktär.

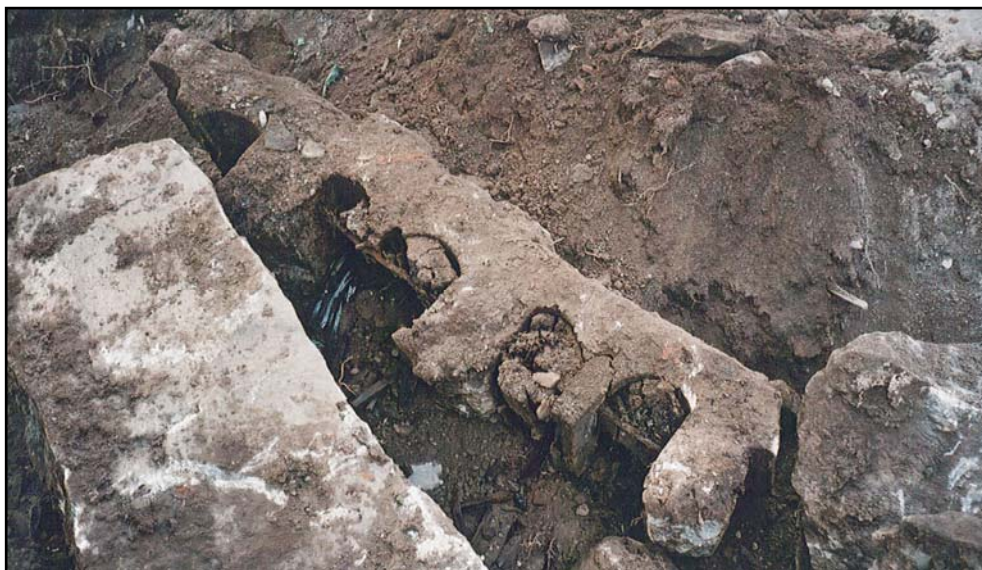
Genomförande

Figur 3. Kvarteret Johan med markeringreppen markerade med svart. Rektangel markerar platsen för trappfundamentet. Svart linje markerar kulvertschaktet. Röd pil markerar platsen för tegelmuren där också en profil ritades. Grön pil markerar området där de staplade tegelstenarna påträffades. Cirkel markerar ett område där endast modern fyllning i form av sand påträffades. (Utdrag ur Fastighetskartan.)

Området där trappan skulle anläggas var kraftigt stört av ett sentida utfyllnadsmaterial. Här låg stenar som var 1.0–1.8 m stora samt någon form av kasserade betongkonstruktioner.

Figur 4. Det mesta av materialet vid trappområdet bestod av större stenar, betongdelar samt omrörda jordlager. (Foto U. Alström.)

Dock fanns det ett område mellan trappfundamentet och väggen i nordöst som var relativt opåverkat av senare tidars ingrepp. Här påträffades ett flertal bottenar efter apoteksflaskor. Glaset är av mycket hög kvalitet och bör dateras till 1700–1800 -talen. Två av bottenarna har tillhört s.k. Eau-de-Cologne-flaskor. Glasflaskorna tillverkades på ett flertal glasbruk i Sverige (Nisbeth, 1999).

En inte så vanlig glasskärva påträffades i samma område. Glaset kan tillhöra kategorin isglas d.v.s. ytan ser ut som is. Metoden uppfanns i Venedig under 1500-talet (Haggrén & Mäesalu 1999). Tjockleken på glaset som påträffades i kvarteret Joakim tyder dock på en mycket senare datering. Skärvan är centimetertjock och bör vara en del av en flaska med datering till 1700-talet. För övrigt påträffades i trappschaktet keramik och kritpipsfragment med olika dateringar som visar att kulturlagren är omrörda.

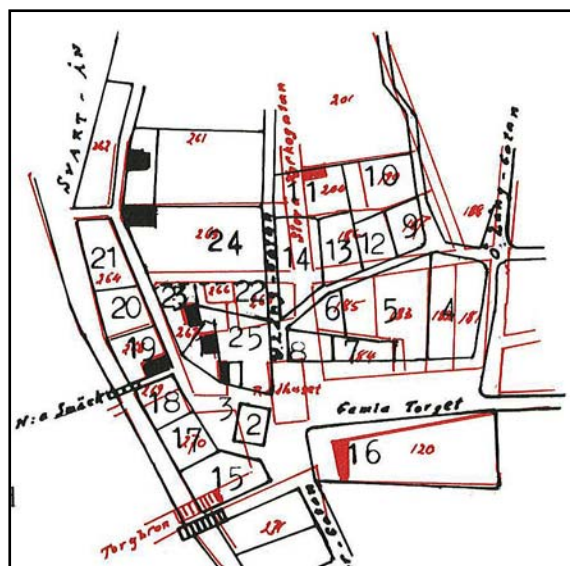
Figur 5. Sex bottenar från flaskor som troligtvis producerats i Sverige. (Bild U. Alström.)

Ledningsschaktet som grävdes från husväggen vid portlidrets södra kant till Zimmermanska huset var cirka 15 m långt. Bredden varierade från cirka 1 m till 1,8 m. Schaktets djup var 1 m. I den västligaste delen av schaktet påträffades ett fyllnadsmaterial som bl.a. bestod av travade (inte murade) tegelstenar (figurerna 3,6). De travade tegelstenarna ingick i ett fyllnadsmaterial som utjämnade nivåskillnaderna mellan Polisgränd och den stensatta gården inne i kvarteret som ligger betydligt lägre. Varför det är en så stor nivåskillnad går kanske inte att besvara efter den här undersökningen.

Figur 6. Staplade tegelstenar strax innanför portlidret till Zimmermanska husets gårdyta. (Foto U. Alström.)

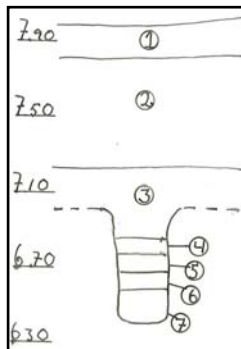
Men Sven Olsson har kanske löst problemet.. Han skriver att det väster om Rådhuset finns en öppen avskild plats från själva torget som i folkmun fått ett eget namn nämligen "Heste torgett" d.v.s. hästtorget. Rådhuset skall nämligen enligt Olsson avgränsa Hästtorget åt öster (Olsson 1985, s. 98, 101, fig. 18). Om det var en plats där man kunde vattna hästarna vid åkanten kan man förstå topografin inne i kvarteret.

Figur 7. Kartan visar Sven Olssons rekonstruktion där nr.2 visar rådhusens placering, d.v.s där Zimmermanska huset nu står. Nr.3 visar platsen för det så kallade Hästtorget. Det namngivna Gamla torget är den södra delen av Stora torget vi har idag (Karta från Olsson 1985).

I schaktets östra del intill grundmuren till Zimmermanska huset påträffades en murad grund bestående av tegel och tuktad natursten. Grundmuren var 0,6 m bred och bevarad till en halvmeters höjd. Muren låg i västnordvästlig - östsydöstlig riktning. Zimmermanska husets grundmur ligger i nordvästlig - sydöstlig riktning (figur 3 där murens läge är markerad med röd pil). Muren bör ha tillhört det rådhus som stod innan det av Rudbeckius uppförda 1669.

Ett par meter väster om den murade grunden ritades en sektion av schaktväggen (figur 8).

Figur 8. Profilritning från kulvertschaktet strax väster om röd pilmarkering på figur 3. Nivåsiiffrorna markerar m.ö.h.

1. Grus och sand, 2. Omrörda rivningslager med tegel och brun sandig kulturjord, 3. Lerig kulturjord med tegelblandning, 4. Grå kulturjord med kalkbruk och kol, 5. Kulturjord med kalkbruk, 6. Brandlager bestående av kol och sot, 7. Ren sand, ursprunglig marknivå med inslag av enstaka ben ¹⁴C prov anger dateringsintervallet 1400–1450 vår tideräkning. (Profil mot norr skala 1:40).

Från lager 7 som tolkas som ursprunglig markyta togs ett ben för C¹⁴ analys.

Lager 6 var ett markant brandlager som bör dateras till branden 1569 då rådhuset med stadens medeltida handlingar blev lågornas rov. I lagret påträffades en skärva stengods av typen CII:2 (Broberg & Hasselmo 1981; Wachtmeister 1986 fig. s.85).

Lager 5, 4 och 3 bör representera olika byggfaser i Rådhusets historia efter 1569.

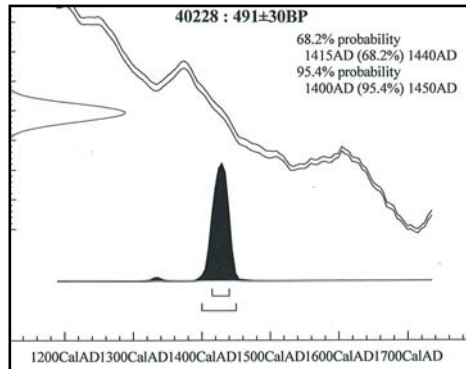
Lager 2 kan definieras som ett omrört raseringslager kanske efter rivningen 1835. Lagret, som sträckte sig över hela undersökningsytan, innehöll keramik, bottnar från glasflaskor samt kritpipsfragment. Fragment från kakelugnar påträffades också i det omrörda lager 2. Däribland en del från en pottkakelugn med en förmodad datering till 1500-talet (Cederlund 1963). De flesta fynden kom från platsen för trappfundamentet där lagren var ordentligt omrörda.

Några spår efter bränderna 1668 och 1714 påträffades inte.

Figur 9. Till vänster den glaserade stengodsskärvan med en datering till 1500-talet. Till höger kakelugnsfragmenten med datering till 1500-talet (till vänster) och 1600-talet (till höger). (Foto U. Alström.)

Från lager 7 togs ett ben för ^{14}C analys. Med en 68 procentig säkerhet dateras benet till 1415–1440 vår tideräkning. Med 95 procentig säkerhet är dateringen 1400–1450 vår tideräkning. Eftersom benet låg i rent grus har ytan inne på gården troligtvis inte haft någon bebyggelse under 1400-talet. Därmed kan man nog utesluta bebyggelse även under tidigare perioder.

Figur 10. ^{14}C provet visar med 95 % sannolikhet att benet som låg i lager 5 kommer från ett djur som dött (slaktats) under perioden 1400-1450 vår tideräkning (Possnert 2010).

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Digitala fastighetskartan. Skala 1:500.

Ekonomiska kartan 11G:17. Skala 1:20 000.

Otryckta källor

Possnert, G., 2010. Resultat av ¹⁴C datering av ben från Västerås, Västmanland Ångströmlaboratoriet. Tandemlaboratoriet. Uppsala universitet. Uppsala.

Ström, K., 1971–72. Kv. Johan. Grävning i källare på stående hus.

Litteratur

Broberg, B. & Hasselmo, M., 1981. Keramik, kammar och skor från 7 medeltida städer. Fyndstudie. Medeltidsstaden 30. Raä och SHM. Stockholm.

Cederlund, C.O., 1963. Kakel. Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Malmö

Dahlberg, E., 1715. Svecia antiqua et hodierna.

Haggrèn, G. & Mäesalu, A., 1999. Skål. Glasskärvor från medeltiden. Aboa Vetus-museet. Åbo.

Medeltidsstaden 4. 1977. Västerås. Red. Hans Andersson. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Stockholm.

Nisbeth, Å., 1999. Glas i Sverige intill 1900. Svenskt glas. Stockholm.

Olsson, S., 1985. Idealstad med förhinder–studier i Västerås byggnadshistoria i förindustriell tid. Västerås kulturnämnd. Västerås.

Wachtmeister, A & I., 1986. Jordfynd från Nyköping. Södermanlands museum. Nyköping.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>KM proj.nr.:</i>	KM 10049
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-1240-10 2010-05-31
<i>Undersökningsperiod:</i>	2010-06-15,16,17
<i>Arkeologtimmar:</i>	16 timmar
<i>Exploateringsyta:</i>	25-30 m ²
<i>Personal:</i>	Ulf Alström
<i>Belägenhet:</i>	Johan 4, kv. Johan, Västerås stadsförsamling, Västerås kommun, Västmanlands län, Västmanland
<i>Ekonomisk karta:</i>	Ekonomiska kartan 11G:17
<i>Koordinatsystem:</i>	Rikets
<i>Koordinater:</i>	X 6610260 Y 1541600
<i>Höjdsystem:</i>	Rikets
<i>Inmätningssmetod:</i>	Manuell
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	6 foton 1 profil 1 schaktplan förvaras på VLM
<i>Fynd:</i>	Fynden F1-F6 förvaras på Västmanlands läns museum

Fyndbilaga

Fyndtabell.

Fyndnr	Sakord	Material	Egenskap	Vikt, gr	Antal	Antal. fragm.	Fragm. grad	Fyndomständighet
1	Kritpipor	Lera	Delar av	37	--	11	--	Lager 2
2	Yngre rödgods	Lera	Delar av	300	6	5	--	Lager 2
3	Kakel	Lera	Delar av	270	2	3	--	Lager 2
4	Glasflaskor	Glas	Bottnar	115	6	6	--	Lager 2
5	Flaska	Glas	Skuldra(?)	100	1	1	--	Lager 2
6	Keramik	Lera Stengods	Mynning	15	1	1	--	Lager 6.